

GENOCID U KRAJINI

Novinar holandskog magazina "Vrij Nederland" (Slobodna Holandija) sa Satkom Mujagićem, bivšim logorašem iz Omarske i Manjače, danas savjetnikom i koordinatorom za pitanja Schengena i kontrole granica u Vladi Holandije, obišao je mjesta stradanja Bošnjaka i Hrvata Prijedora i okolice, masovnu grobnicu Tomašica i mrtvačnicu u Sanskom Mostu, u kojoj je Satko među leševima pokušavao pronaći tijelo svoje nane Zlate

TOMAŠICA

"TIJELO U ČARAPAMA UBIJENO JE KOD KUĆE"

Piše: **ALFRED VAN CLEEF**
(Vrij Nederland)

Foto: **CLAUDIA HEINERMAN I PRIVATNI ARHIV SATKA MUJAGIĆA**

Posljednju noć sa svojom ebom (nanom) Satko Mujagić proveo je na podu, u niši, koja je vitrinom bila odvojena od sobe gdje su se krili ostali članovi porodice:

"Ležali smo na podu, nije bilo struje. Osjetio sam da se eba ponekad tresse i čuo da uči dove. Milovao sam je po licu kao što je ona mene nekad davno. Bilo me je strah, a i nju. Granatiranje je trajalo cijelu noć."

Narednog jutra morali su bježati.

"Moja majka je pakovala torbe, djeca su plakala. Eba je ostala u kući. Polegli smo je ispod betonskih stepenica, zajedno sa jednom komšinicom, takođe starijom ženom. Ostavili smo im dosta hrane i vode, tako da mogu izdržati neko vrijeme", kaže Satko.

Napad na gradić Kozarac, u sjeverozapadnoj Bosni, općina Prijedor, počeo je 24. maja 1992.

"Eba više nije mogla hodati. Ostavili smo je misleći da ćemo narednih dana doći po nju, vratiti se kući."

Taj dan nikad nije došao. Snage bosanskih Srba opkolile su sela i gradove, protjerali Bošnjake i Hrvate i zapalili njihove kuće. Etničko čišćenje je počelo. Satko

Mujagić je sa svojim ocem završio u logoru Omarska. Njegova majka je uspjela da u julu 1992. napusti to područje sa troje druge djece. Njihova kuća je, sa gotovo svim drugim kućama nesrba u Kozarcu, zapaljena. Kada se Satko 1998. prvi put vratio na mjesto gdje je nekada stajala kuća, ebu nije našao. Tijelo komšinice s kojom je 1992. ostala, u njenoj bašti, na površini, 2001. pronašla je njegova tetka. Od ebe ni traga. Ona je najstarija od više od hiljadu i dvjesto preostalih nestalih stanovnika opštine Prijedor.

Koliko je tačno godina imala Zlate Krkić ostaje nepoznato. Administracija Kozarca je uništena u Drugom svjetskom ratu. Zvanično, bilo joj je 93 kad je nestala. U stvarnosti bila je, možda, pet godina mlađa. Na komodi u obnovljenoj kući Satkovih roditelja stoji njena slika: žena s blagim licem i šamijom, s cigaretom u ruci. Zlate Krkić je zapravo nana Satkovog oca Huseina (69), ali, zato što ga je ona odgojila, smatrao ju je drugom majkom. Živjela sa njegovom porodicom i bila kao nana Huseinovoj djeci. Husein Mujagić je pensioner i živi sa suprugom Nađom (61), naizmjenično, u Limburgu u Holandiji i u njihovoj obnovljenoj kući u Kozarcu.

Pridružio sam se Satku koji je uzeo slobodno, produžen vikend, zbog otkrića nove masovne grobnice. Porodica Mujagić je već ustupila DNK u nadi da će i tijelo Zlate

SATKO U OMARSKOJ 1992.
Natjerali ga da kaže kako to nije logor i da jedu dva puta dnevno

Krkić biti pronađeno u Tomašici. Nađa Mujagić je već obišla grobnicu.

"Čula sam da su pronašli staricu s pletenicama i odmah sam pomislila na ebu."

"DOBRO DOŠLI U OMARSKU"

Išla je zajedno sa komšinicom Tesmom. Posjeta nije bila laka. Kada su došle kući, Nađa je povraćala, Tesma čak i tri noći, a nije mogla ni spavati. Satko Mujagić (41) prošao je periode kada ga je rat potpuno držao u zagrljaju.

"Nisam odmah zapažao da nisu svi bili sretni kada bi se, tokom razgovora o sportu ili poslu, u roku od sat vremena, sa mnom obreli u logoru."

Povratak u Omarsku 2004. označio je prekretnicu:

"Bilo je teško. U jednom momentu, sve oko mene se zavrtilo. Vidio sam duše mrtvih."

VJEČNA POTRAGA SATKA MUJAGIĆA
 "Sve oko mene se zavrtilo. Vidio sam duše mrtvih"

Zatvorenici **Omarske** su 1992. vezani žicom i ubijani, u grupama po troje. Jedan od počinitelja, kako se ispostavilo, tražio je stolicu, jer je bio previše umoran od pucanja...

Te godine osnovao je fondaciju sa ciljem obnove sportskih terena u Kozarcu. Krajem 2004. pokrenuo je inicijativu da se od zloglasne Bijele kuće u bivšem logoru Omarska napravi memorijalni centar.

I dalje je veoma aktivan, a 2012. pokrenuo je Facebook grupu "Čuvari Omarske".

Jednog sunčanog nedjeljnog jutra vozimo se ka logoru. Nije daleko, trinaest kilometara od kuće gde je Satko odrastao. Kod znaka: "Dobrodošli u Omarsku", zaustavlja

automobil i fotografiše. Tekst je samo na ćirilici, jer smo još uvijek u opštini Prijedor, u Republici Srpskoj. Tražio je i dobio pismenu dozvolu za posjetu bivšem logoru, koji je opet u upotrebi kao rudnik željeza, sada u vlasništvu *Arcelor Mittala*. Nakon što je Satko telefonom najavio naš dolazak rampa je otvorena. Četvero nas je u grupi. Od krupnog stražara, koji će nas pratiti, dobijamo zahtjev da, u skladu sa propisima, nosimo narandžasti prsluk i kacigu. Također, dobijamo plastične naočare i štiti-

nike za uši. Satko ne želi da nosi ništa. Stražar prihvata njegovo odbijanje bez primjedbi.

Na terenu ispred hangara gdje su držani logoraši, kamioni non-stop voze lijevo desno.

U vrijeme kada je tu bio logor, prostor vani bio je poznat kao "pista". Zarobljenici su danima morali stajati ili ležati na prejakom suncu.

Stražar otvara vrata hangara. Unutra radi viljuškar, posvuda je alat i miriše na ▶▶

GENOCID U KRAJINI

▶ naftu.

“Ovdje na ulazu bila je bodljikava žica, da bi spriječili da idemo vani”, kaže Satko.

“U uglu, gdje je onaj traktor, Duško Tadić je tjerao ljude da piju motorno ulje. Neki nisu preživjeli mučenje tog dana. Jedan je bio obješen na onu kuku gore.”

Korača polako prema WC-u, ulazi i prolazi pored betonskih korita. Zatim se zaustavlja ispred toaleta. Pet ih je, koriste se i danas i prljavo je. Vidim govna u trećem. Satko se znoji i otvara vrata s brojem pet.

“Ovdje se to dogodilo. Spavali smo gore na pločicama, jedni uz druge. Imao sam dizenteriju. Jedan čovjek, tri mjesta dalje od mene, umro je od dizenterije. Nisam više mogao izdržati i otrčao sam u WC, broj pet. Bio sam unutra kada je rezervni policajac upao i povikao: ‘Što je prljav WC?’ Onda me udario palicom. Pokušao sam se braniti, ali nastavio je i dalje udarati po glavi i tijelu. Trajalo je tako dok se nije umorio. Onda me izbacio iz WC-a. Kao pas sam otpuzao.”

Mujagić se ne sjeća šta se tačno nakon toga dogodilo. Na očevim rukama izgubio je svijest i probudio se četiri dana kasnije.

“Tada je ocu uspjelo da me kao pticu nahrani nekim keksom. Prije toga govorio mi je da u svakom ratu jedni umiru, a da drugi prežive da pričaju o tome. To nas je spojilo. Živ sam zahvaljujući njemu.”

Pokazuje betonske stepenice gdje je ubijen njegov profesor hemije iz Gimnazije u Prijedoru, a zatim i prozor s kojeg se pruža pogled na Bijelu kuću. Otac ga je često sprečavao da gleda šta se događa vani. Ponekad bi pogledao. Jednom je vidio kad je ispred Bijele kuće logoraš pretučen na smrt, aparatom za gašenje požara.

Logor je zatvoren nakon upada britanskih novinara. Te posljednje večeri izvedena je grupa od 124 čovjeka. Njihova tijela su pronađena 1998., u dvadesetak metara dubokoj jami, u obližnjoj Hrastovoj Glavici. Tada su otkriveni i ostaci dva čovjeka nestala nakon Drugog svjetskog rata.

“UMORAN SAM OD UBIJANJA”

Zatvorenici Omarske su 1992. vezani žicom i ubijani, u grupama po troje. Jedan od počinitelja, kako se ispostavilo, tražio je stolicu, jer je bio previše umoran od pucanja. Nakon raspuštanja, 6. avgusta 1992., Satko Mujagić je ostao u posljednjoj grupi koja je ubrzano montirala krevete, jer je već sutradan dolazila sljedeća filmska ekipa.

“Ne, ovo nije koncentracioni logor, jedemo dva puta dnevno”, rekao je, na engleskom jeziku u tv-kameru, Satko, dvadesetogodišnji izgledniji momak uzne-mirenog pogleda, obučen u istu kariranu košulju u kojoj je 80-ak dana ranije doveden u logor. U pozadini se vide zatvorenici

CIJELI ŽIVOT ŠTEDJELA ZA DŽENAZU

“Nana više nije mogla hodati. Ostavili smo je misleći da ćemo narednih dana doći po nju...”

koji stoje i sjede uz zid hangara.

Nakon zatvaranja logora Omarska, Satko Mujagić je odvojen od oca i prebačen u logor Manjača, gdje će ostati još 116 dana. Njegova majka je sa drugom djecom nakon boravka u logoru Trnopolje završila u srednjoj Bosni. Mlađi brat je, zajedno sa tetkom, prebačen u Holandiju. Nakon logora Satko mu se uspio pridružiti. Tokom 1993. boravio je u izbjegličkom centru u Haarlemu. Često se osjećao kao olupina:

“Ruke su mi se same tresle i imao sam napade plača, bio sam zreo za psihijatriju.”

Kako je bio jedan od rijetkih koji je govorio engleski, ubrzo je počeo prevoditi. U međuvremenu je fanatično pratio kurs holandskog. Život mu se promijenio kada je primljen na posao u Službu za imigraciju i naturalizaciju, u timu za prijem azilanata na Aerodromu Amsterdam. Iskoristio je svoju šansu i brzo napredovao, i istovremeno studirao pravo. Danas je savjetnik i koordinator za pitanja Schengena i kontrole granica. Često predstavlja Holandiju u evaluacijskim misijama u drugim zemljama Schengena. Njegov mlađi brat uskoro bi trebao postati inženjer, najmlađi je završio

medicinu, a sestra je, također, pravnik.

Njegovi roditelji imali su teške periode u Holandiji. U Bosni su oboje bili učitelji, otac i direktor osnovne škole. Morali su raditi razne poslove. Godinama su raznosili novine, a zatim je Nađa radila u staračkom domu, a suprug Husein dobio je posao u jednoj osnovnoj školi u Elsloo kao domar:

“Prvi put kada je podigao slušalicu i progovorio na holandskom, bio sam ponosan”, kaže Satko.

“Osnovna škola De Poolster, ovdje Mujagić.”

KOZARAC, GRAD DUHOVA

“Možete se osloniti na ljubaznost sagovornika. Lokalno stanovništvo razumije da je jezik kompleksan i da ga stranci ponekad ne koriste dovoljno dobro.”

Kozarac je zimi grad duhova. Tada je prepun praznih kuća i, uglavnom, starijih mještana. Njihova djeca i unuci su danas Šveđani, Nijemci ili Holandani, dijaspora koja je od 1992. rasuta širom svijeta. Imena 1.820 stanovnika Kozarca, ubijenih ili nestalih 1992. nalaze se na lijepo izrađenom spomeniku u glavnoj ulici.

TESMA ELEZOVIĆ

Zlostavljana u Omarskoj, od sina Dade joj ostala samo slika s vjenčanja

Mnogo toga uništenog u ratu je obnovljeno, ali se još uvijek vide opustošene kuće. Na ostacima fasade je iznad kućnog broja nacrtan bijeli krug sa krstom, znak da je kuća nastanjena nesrbima i da može biti uništena. To je slučaj i sa ruševinom pored kuće Satkovih roditelja. S druge strane živi Tesma Elezović (66), majka Satkovog najboljeg prijatelja iz djetinjstva, Elvira ili Dade. Bila je jedna od 37 žena zatvorenih u Omarskoj, među oko tri hiljade muškaraca.

“Ja sam zlostavljana tamo. Niko nije bio pošteđen. I danas, dva rebra su mi odvojena od kičme.”

Od Dade još ima samo sliku sa vjenčanja. Njen sin je jedan od nestalih iz 1992. Ubijen je, a Tesma zna i gdje se to desilo.

“Negdje tamo, tu u blizini je i ukopan, ali su ga vjerovatno otkopali i bacili na drugo mjesto.”

Već dva puta bila je u Tomašici.

“Nadam se da ćemo ga tamo naći, pa makar samo jednu kost.”

Satkov stričević nas je trebao voziti, ali je odustao. Jednom je već bio i reče da mu je dosta. Miris mu je danima ostajao u nosu.

Otkriće masovne grobnice nije rijedak događaj za općinu Prijedor. Do danas je lokalizovano 63 masovne grobnice na prostoru samo ove općine. Od rata je identifikovano i ukopano preko dvije hiljade žrtava. Do sada, su Kevljani (456) i Jakarina Kosa (371) najveće masovne grobnice, ali uopšte nije isključeno da će Tomašica dostići i veću brojku ubijenih. Do naše posjete (sredina oktobra) iskopano ih je 333.210 kompletnih i 123 nekompletna tijela. U samo

TAJNE ISPLIVALE IZ MRAČNIH JAMA

jednom danu izvađeno je osamnaest članova jedne porodice, muškarci, žene i djeca. Ubijeni su, mnogi umotani u deke.

U Prijedoru Satko naziva taksi. Mlad vozač, Srbin, pristaje da nas vozi u Tomašicu, uz dogovor da će dobiti i novac za čišćenje i dezinfekciju BMW-a. Vozimo se iz grada, dvadesetak kilometara mirnim, provincijskim putem. Prolazimo uspravna sela s vočkama po dvorištima. Partizanska ulica. Puno traktora.

Skrećemo ulijevo kod nekog žutog mosta, a odmah nakon što predosmo zarasle pružne šine cesta se pretvara u blatnjavi putić. U daljini se nazire mirno jezerce, sa svih strana okruženo šumom u jesenjim bojama. Pored putića se nalaze četiri male kuće, u dvorištima parkirani automobili. Svinje i kokoške trčkaraju okolo, na štrikovima se suši rublje. Samo stotinjak metara dalje skoro iz ničega izranjaju kopovi, skriveni među drvećem. Velik, blatnjav i izrovan teren sa raznim bojama smeđe zemlje u kojem na različitim dubinama ljudi u bijelim kombinezonima pišu zabilješke, otkopavaju, pokazuju. U pozadini, visoko na brdašcu rade bageri. Sa strane je parkirano nekoliko terenskih vozila i vozilo za leševe. Teren je okružen policijskom trakom. Miris je uznemirujući.

Ispred najveće jame poslagane su drvene ploče. Forenzički arhelolog i antropolog **Esma Aličehajić** (28) stoji pored stola. Esma radi za Međunarodnu komisiju za nestale osobe (ICMP) i vodi tim specijalizovan za otkopavanje masovnih grobnica. Bavi se ovim poslom već sedam godina. Kosovo, Srebrenica, Hrvatska... Uz pomoć specijalne kamere na stativu i laptopa pravi 3D-snimke lokacije i pozicije svakog pronađenog tijela. Od dijelova tijela će se kasnije, uz pomoć DNK-analize, opet pokušati sačiniti jedna cjelina.

“Usljed specifičnosti tla i debljine sloja gline, tijela su relativno dobro sačuvana i kompaktna, ali ako ih pomjeriš smrad je žestok.”

To se i ispostavilo, jer dok smo razgovarali, dva muškarca iz jame donose tijelo u bijeloj vreći i spuštaju ga odmah pored stola. Nakon što vidjeh nogu s cipelom, sklanjam pogled. Opori miris tijela u raspadanju oduzima mi dah.

“Ovdje svakodnevno dolaze članovi porodica nestalih”, kaže Esma. **“Nude pomoć ili donose hranu.”**

Grobnica u Tomašici nije nova. Još 2004. ovdje je otkriveno 24 tijela i stotinjak dijelova tijela. Postojale su naznake da ovdje leži oko hiljadu ljudi, ali je ostajalo nejasno tačno gdje, a neka tijela su naknadno otkopavana i prebacivana drugdje.

“Nije nam uspijevalo kopati dublje”, kaže **Eldar Jahić** (32), službenik državnog javnog tužilaštva dok stoji uz forenzičare ▶▶

GENOCID U KRAJINI

▶ ispod crvene plastične tende i posmatra otkopavanja.

“Nedostajale su zakonske procedure. Međutim, od prije nekoliko godina situacija se promijenila, istina, lokalne vlasti ne saraduju s nekim entuzijazmom. Ljudi iz obližnjih kuća su naravno ispitani, ali su uglavnom izjavili da su u ono vrijeme bili u inostranstvu ili jednostavno šute. Znamo da to što se ovdje desilo mora biti poznato širem krugu ljudi. Ljudi iz okoline su pomagali pri kopanju, pozajmljivali alat i mašine, prenosili leševe.”

SVJEDOCI OTKRILI NAJČUVANIJU TAJNU

Dvije godine istrage dalo je za rezultat izjave četiri svjedoka, Srbe koji su progovorili nakon 21 godinu griže savjesti. Među njima je i vojnik koji je tri puta učestvovao u prevoženju leševa. I ljudi iz okolnih sela su progovorili. Iz ovih izjava se može napraviti rekonstrukcija skrivanja tijela.

Nakon etničkog čišćenja u proljeće 1992. po okolnim selima ostala su ležati tijela Bošnjaka i Hrvata. Mnogi su ubijani pred kućama, neki u borbi. Njihova tijela kupili su vojnici i policajci, a zatim bacali u masovne grobnice, među kojima je i bivši rudnik u Tomašici. Nakon zatvaranja tri velika koncentraciona logora na području općine Prijedor: Keraterm, Omarska i Trnopolje, lokalne vlasti su se zabrinule da Tomašica nije dovoljno sigurno mjesto.

Osim toga, lokalno stanovništvo je protestovalo zbog užasnog smrada.

“Voda je zagađena, a smrad se osjećao i u kućama”, kaže Jahić, pogleda prikovanog u dubinu velike jame.

“Nisu više mogli izvoditi stoku na ispašu.”

Sačinjen je plan da se Tomašica isprazni, a tijela prenesu u Jakarinu Kosu.

“To se i desilo 1993.”, tvrdi Jahić, “ali nakon obrušavanja terena u Jakarinoj Kosi, veliki broj tijela ipak je ostao u Tomašici. Tada su odlučili da se ova grobnica pokrije slojem od devet metara zemlje. Ogromna operacija u kojoj je moralo učestvovati na desetine ljudi. A, još veći broj znao je šta se tada dešavalo.”

Istraživači precizno bilježe sve što pronađu. Osim tijela i dijelova tijela, pronalaze i lične karte, pisma, upaljače, naočale, satove i cipele, predmete od emotivne važnosti za preživjele članove porodica, ali i od važnosti za dokazivanje zločina.

Jahić očekuje da će istraga potrajati mjesecima. Vikendom se ne radi, a iz jame se vadi prosječno desetak tijela dnevno.

“Mnoge od ovih žrtava nalazimo bose, znak da su ubijani kod kuća.”

U toku razgovora s javnim tužiocem i forenzičkim arheologom još tri blatnjava

KAD TOMAŠICA PROGOVORI

Članovi porodica ubijenih nadaju se da će naći bar jednu kost svojih najmiliji, da ih dostojno sahrane

tijela su poredana pored nas. Smrad je sad svud okolo. Brujanje mašina prestaje i muškarci i žene izlaze iz duboke jame, ostavljaju alat po strani i sipaju kafu. Pauza za ručak na mjestu zločina.

Satko se odvojio od nas i stoji šutke na jednom uzvišenju iznad kopa. Pozivamo taksistu koji je u međuvremenu otišao na kafu u obližnje selo. Vozi nas u Sanski Most, opštinu koja graniči s Prijedorom, ali u drugom entitetu, Federaciji Bosne i Hercegovine. Nakon kraćeg raspitivanja nalazimo mrtvačnicu u industrijskoj zoni grada, odmah pored terena na kojem kamioni prevoze pijesak i šljunak.

Identifikacijski projekat Krajina je smješten u vlažnoj hali sa zahrđalim pločama po sporednom zidu. Vrata hale su otvorena, a preko puta je mali ured, također otvorenih vrata. Unutra su, u maloj zadimljenoj prostoriji tri žene, okružene ekranima i telefonima. Smrad tijela je ponekad nosen.

Policajac sa neupaljenom cigaretom u ruci nam pokazuje put. Hala je podijeljena u dva dijela: desno leže tijela u zatvorenim bijelim vrećama, na kojima je zapisan identifikacijski broj, datum i mjesto pronalaska. Skoro sva tijela dolaze iz Tomašice.

Vani je sto za pranje na kojem radnik nešto sapira. Unutra, desno u uglu leži tijelo na stolcu. Vidi se potiljak s kosom i ukočena ruka kojom je žrtva pokušala da zaštiti lice, momenat u kojem je i ubijena. Iza stola sa dijelovima tijela vise posterije sa slikama stotina nestalih. Satko pokazuje nekoliko lica.

“On je bio novinar iz Kozarca. Ovo mu je brat. Poznao sam i onog tamo. I njegova eba bi trebala biti tu.”

Ako postoji pakao, lijeva strana hale bi

mogla ličiti na njegov početak. Uz zid je stalaža sa pet nivoa, a na njima tijela u plastičnim vrećama. Na bijelim podlogama na tlu u dijelovima leže izloženi skeleti. Pramen kose, ruka, džemper, sveska. Satko prolazi između redova i pokušava prepoznati ebinu odjeću. Nakon izlaska brzo napuštamo ovo mjesto. Automobil se puni mirisom leševa.

Milomir Stakić, ratni načelnik opštine Prijedor, osuđen je na četrdeset godina zatvora za ubistva, mučenja i deportacije. Tribunal u Haagu i lokalni sudovi osudili su još 28 drugih iz regije, odgovornih za zločine protiv čovječnosti na ukupnu kaznu od 380 godina zatvora. U Haagu, procesi protiv generala **Ratka Mladića** i bivšeg vođe bosanskih Srba **Radovana Karadžića** još traju, a optuženi su i za genocid u Prijedoru.

Većina osuđenih stražara iz logora Omarska su već odležali kazne. Nedavno, Tesma je sreća jednog na autobuskoj stanici.

“Pet godina je dobio od vijeća u Tribunalu. Sad je slobodan čovjek. Jedan od krvnika iz Omarske. Rekao mi je: Tesmo, hajd' upadaj!”

Rat u Prijedoru počeo je 1992. Davno je naizgled, ali taj utisak vara. Skoro svaka odrasla osoba se sjeća tog perioda. I dvadesetogodišnji taksista je dijete rata: njegovi roditelji su srpske izbjeglice, nastanjeni u Prijedoru. A Prijedor je okružen velom šutnje, iako su sjećanja jako svježja. U međuvremenu, radovi u Tomašici se nastavljaju. Šansa da će ikad biti pronađena i Zlate Krkić izgleda mala.

“Cijeli život štedjela je za svoju dženazu”, kaže Satko Mujagić i zaključuje: “Ne gubim nadu da ćemo je pronaći i dostojno ukopati.” ■